

УДК 340.132.6

Л. В. Ємчук

ПОНЯТТЯ ТА ЗАСАДИ ОФІЦІЙНОГО ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

Постановка проблеми. Офіційне тлумачення Конституції України й законів України належить до провідних тем науки конституційного права. Необхідність в офіційному тлумаченні, як правило, зумовлюється такими факторами, як незрозумілість чи двозначність викладення правових норм, їхній абстрактний характер, що не дозволяє однозначним способом застосувати норму до конкретних суспільних відносин.

Стан дослідження. Окремі питання, пов'язані зі здійсненням офіційного тлумачення, ставали предметом досліджень В.Б. Авер'янова, Н.О. Армаш, П.О. Баранчика, Ю.Г. Барабаша, Д.М. Белова, Ф.В. Веніславського, О.Т. Волощук, К.П. Горової, І.І. Дахової, А.А. Єзерова, В.П. Єрмоліна, А.А. Коваленка, А.М. Колодія, З.С. Макарової, Р.С. Мартинюка, В.В. Марченка, О.В. Олькіної, М.В. Оніщука, Р.С. Павленка, В.Ф. Погорілка, П.М. Рабіновича, А.С. Романюка, А.О. Селіванова, Л.М. Силенко, О.В. Совгирі, Ю.М. Тодики, В.Л. Федоренка, О.Ф. Фрицького, С.О. Чикурлія, В.І. Чушенка, В.М. Шаповала й інших авторів.

Однак у вітчизняній науковій літературі нині бракує аналізу особливостей здійснення офіційного тлумачення саме у сфері прав, свобод і обов'язків людини та громадянина.

На жаль, навіть ті монографічні дослідження, які присвячені проблемам офіційної інтерпретації прав людини та громадянина, не відповідають на питання щодо того, чи дійсно існують такі особливості [3].

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, особливості офіційної інтерпретації прав і свобод людини та громадянина можуть простежуватися на рівні складових методології тлумачення, передусім відповідних принципів і способів.

Перша особливість зумовлена тим, що відповідні права закріплені Конституцією України, що зумовлює певні особливості в методології їх тлумачення. Ю.М. Тодикавказував такі особливості тлумачення Конституції України: по-перше, остання є не тільки юридичним, а й політичним документом, що відображає компроміс різних сил, який необхідно враховувати; по-друге, у Конституції України мають місце смислові «ніші», які необхідно заповнювати інтерпретатору; у Конституції України містяться не тільки норми-правила, а й норми-принципи, норми-цілі й норми-дефініції [14, с. 175–176]. Проте ці властивості конституційного закріплення прав свобод та обов'язків, на нашу думку, не можна вважати особливістю тлумачення Конституції України. Так, закони України, прийняті у встановленому порядку Верховною Радою України, також є політичними документами. Мабуть, політичний зміст мають усі джерела права, за умовним винятком прецедентів і правових звичаїв.

Вважаємо, що конституційне закріплення прав свобод та обов'язків людини й громадянина зумовлює застосування такого принципу тлумачення, невластивого

іншим нормативно-правовим актам, як змістовна автономія, або автономія тлумачення. Принцип автономного тлумачення відомий сфері міжнародного права, він означає незалежність тлумачення певного міжнародного договору від національного законодавства держав-учасниць.

Німецький фахівець у галузі міжнародного права М. Гебауер зазначає: «Автономне тлумачення <...> відрізняється від інших видів інтерпретації тим, що його аргументи ґрунтуються на особливих системних і телеологічних елементах <...> Тлумачення може бути кваліфіковане як автономне, якщо під час його здійснення не використовується зміст понять певного національного права» [1, с. 683, 686, 687]. Хоча метод автономного тлумачення поширений передусім у сфері міжнародного права, він з успіхом протягом тривалого часу використовується в українській конституційній юстиції.

Утім у вітчизняній літературі висловлювалася діаметральна позиція стосовно можливості використання принципу автономного тлумачення. Так, М.В. Савчин і Р. В. Марчук у спільній статті, присвяченій цьому виду тлумачення, вказували: «Конформне тлумачення конституції (*verfassungskonforme Interpretation/Auslegung, consistent interpretation, la sentence interpretative, reserves d'interpretation*) полягає в обранні компромісного варіанта інтерпретації конституційних норм, за яким навіть у випадку виявлення неконституційності положень правового акта, що є предметом конституційного контролю, він визнається чинним у частині, у якій він відповідає конституційним принципам і нормам» [13, с. 45].

Згодом щодо цієї позиції деякі критичні міркування висловили у своєму спільному дослідженні П.М. Рабінович і В.В. Гончаров, зазначивши, що слова «*verfassungskonforme Auslegung*» перекладаються не як «конформне тлумачення конституції», а скоріше як конституційно-конформне тлумачення (тобто тлумачення, наприклад, закону відповідно до конституції) [6]. Спірність цього положення полягає в тому, що невідомо, відповідно до чого треба здійснювати тлумачення: тлумачити конституцію відповідно до закону чи закон відповідно до конституції. Ми дотримуємося думки, що конституція не повинна тлумачитися згідно з актом, який має нижчу юридичну силу. Саме в цьому полягає головна цінність автономного тлумачення.

Так, загальноприйнятим є те, що міжнародні договори повинні витлумачуватись автономно, тобто у власному контексті й незалежно від значень, які терміни договору мають у національному праві. Якщо визнати, що положення договору не мають власного (автономного) значення, тоді сторони договору могли би відхилитися від своїх зобов'язань, наповнюючи їх потрібним їм змістом у національному праві.

Відтак ідея автономності властива також конституційному праву, адже якщо визнати, що Конституція України не має власного (автономного) змісту, то Конституційний Суд України повинен буде тлумачити її в такий спосіб, щоб закон завжди залишався чинним, навіть якщо ним порушуються норми Конституції України. Позаяк описаний підхід міг би знівелювати цінність Основного Закону як фундаменту правової системи, тому Конституційний Суд України у своїй практиці вже давно використовує автономне тлумачення.

Резюмуючи, сформулюємо таке положення: на тлумачення закріплених в Конституції України прав свобод та обов'язків людини й громадянина не впливає спосіб їх конкретизації в чинному законодавстві України.

Другою особливістю тлумачення конституційно-правового статусу людини та громадянина є те, що під час їх тлумачення повинні враховуватися динамічні потреби людини. Так, в основі Конституції України лежить ліберальна концепція прав людини, згідно з якою свобода людини виступає найвищою цінністю та спрямовує діяльність держави в напрямі її забезпечення й поступового розширення.

Основу цієї засади складають норми частини 1 статті 3 Конституції України (людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю); частини 2 цієї ж статті (права й свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, їх забезпечення є головним обов'язком держави); частини 3 статті 22 Конституції України (під час прийняття нових законів або внесення змін до чинних не допускається звуження змісту й обсягу існуючих прав і свобод). Зі змісту означених норм вбачається, що в кожному випадку, коли йдеться про конфлікт між декількома інтерпретаціями, Конституційний Суд України повинен обирати ту з них, яка більшою мірою відповідатиме інтересам людини.

Варто зауважити, що еволюційне тлумачення стосується не лише прав і свобод людини та громадянина, а й інших норм приватного та публічного права [6]. Однак лише для норм, які закріплюють права та свободи людини й громадянина, використання еволюційного тлумачення є закономірним, що зумовлено їхньою ліберальною природою – тяжінням до розвитку через збагачення змісту й обсягу.

Ще однією особливістю тлумачення конституційних прав і свобод людини та громадянина є його скоріше поширювальний, ніж обмежувальний, характер. Фахівці в галузі міжнародного права стверджують, що обмежувальне тлумачення як таке не приймається в міжнародному праві й не підтримується Віденською конвенцією про право міжнародних договорів [2, с. 529–530]. Це ж стосується й конституційного судочинства в Україні. У перші роки діяльності Конституційного Суду України емпіричні дослідження його практики свідчили про те, що він ніколи не тлумачив конституційно-правовий статус особи обмежувально [5]. У низці його подальших рішень також простежується якщо й не поширювальний, то принаймні адекватний підхід до тлумачення конституційно-правового статусу людини та громадянина [7; 8; 9; 10; 12].

Однак у виняткових випадках, зумовлених суспільною необхідністю, Конституційний Суд України звертався й до обмежувального тлумачення. Так, у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» Конституційний Суд України зазначив, що передбачені законами соціально-економічні права не є абсолютними. Механізм реалізації цих прав може бути змінений державою, зокрема, через неможливість їх фінансового забезпечення шляхом пропорційного перерозподілу коштів із метою збереження балансу інтересів усього суспільства [11].

Висновки. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що особливості тлумачення прав людини та громадянина виявляються в тому, що вони тлумачаться автономно (їхній конституційний зміст не залежить від того, як саме їх конкре-

тизують у законодавстві), динамічно та, як правило, поширювально чи буквально. Обмежувальне тлумачення прав людини трапляється вкрай рідко, і викликане воно передусім підставами суспільної необхідності.

Література

1. Gebauer M. Uniform Law, General Principles and Autonomous Interpretation / M. Gebauer // *Uniform Law Review*. – 2000. – Vol. 4. – P. 683–705.
2. Orakhelashvili A. Restrictive Interpretation of Human Rights Treaties in the Recent Jurisprudence of the European Court of Human Rights / A. Orakhelashvili // *European Journal of International Law*. – 2003. – Vol. 14. – № 3. – P. 529–568.
3. Головін А.С. Захист прав і свобод людини і громадянина єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні : [монографія] / А.С. Головін. – К. : Логос, 2012. – 384 с.
4. Гончаров В.В. Динамічне тлумачення юридичних норм / В.В. Гончаров // *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України. Серія І «Дослідження та реферати»* / за ред. П.М. Рабінович. – Львів : СПОЛОМ, 2013. – Вип. 27. – С. 179–216.
5. Рабінович П.М. Офіційне тлумачення законодавства: герменевтичний аспект / П.М. Рабінович, Н.І. Савчук // *Право України*. – 2001. – № 11. – С. 22–25.
6. Рабінович П.М. Конституція як «живий інструмент» відображення та врегулювання соціальних змін (у світлі практики вітчизняного конституційного судочинства) / П.М. Рабінович, В.В. Гончаров // *Вісник Академії правових наук України*. – 2011. – № 2(65). – С. 3–14.
7. Рішення Конституційного Суду України в справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу 8 пункту 5 частини 1 статті 11 Закону України «Про міліцію» від 29 червня 2010 р. № 17-рп/2010 // *Вісник Конституційного суду України*. – 2010. – № 5. – С. 11.
8. Рішення Конституційного Суду України в справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005 // *Офіційний вісник України*. – 2005. – № 39. – С. 95.
9. Рішення Конституційного Суду України в справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу 2 частини 1 статті 39 Закону України «Про вищу освіту» (справа про граничний вік кандидата на посаду керівника вищого навчального закладу) // *Офіційний вісник України*. – 2004. – № 28. – Т. 1. – С. 241.
10. Рішення Конституційного Суду України в справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про визнання такою, що втратила чинність, Постанови Верховної Ради України «Про призначення позачергових виборів депутатів Тернопільської обласної ради» від 10 червня 2009 р. № 14-рп/2009 // *Офіційний вісник України*. – 2009. – № 47. – С. 58.
11. Рішення Конституційного Суду України в справі за конституційними поданнями 55 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 58, 60 Закону України «Про Державний бюджет України на 2001 рік» та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пунктів 2, 3, 4, 5, 8, 9 частини 1 статті 58 Закону України «Про Державний бюджет України на 2001 рік» і підпункту 1 пункту 1 Закону України «Про деякі заходи щодо економії бюджетних коштів» (справа щодо пільг, компенсацій і гарантій) від 20 березня 2002 р. № 5-рп/2002 // *Вісник Конституційного суду України*. – 2002. – № 2. – С. 10.
12. Рішення Конституційного Суду України в справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України й 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 26 грудня 2011 р. № 20-рп/2011 // *Офіційний вісник України*. – 2012. – № 3. – С. 55.
13. Савчин М.В. Конформне тлумачення Конституції та забезпечення єдності правової системи в діяльності Конституційного Суду України / М.В. Савчин, Р.В. Марчук // *Бюлетень Міністерства юстиції України*. – 2010. – № 11. – С. 44–52.
14. Тодька Ю.Н. Толкование Конституции и законов Украины / Ю.Н. Тодька. – Х. : Факт, 2003. – 328 с.

Анотація

Ємчук Л. В. Поняття та засади офіційного тлумачення прав і свобод людини та громадянина. – Стаття.

У статті досліджено особливості офіційного тлумачення прав і свобод людини та громадянина. Доводиться, що офіційне тлумачення прав і свобод людини та громадянина поряд з іншими засадами, властивими офіційному тлумаченню в цілому, ґрунтуються на принципах автономності, еволюційності й недопущенні обмежувального тлумачення. Ці принципи дозволяють: а) захистити конституційно-правовий статус особи від нівелювання законодавцем шляхом конкретизації цих прав законами й підзаконними актами з фактичним звуженням змісту й обсягу відповідних прав; б) пристосуватися конституційно-правовому статусу особи до нових потреб без зміни його формального закріплення в Конституції України; в) забезпечити зміст прав людини від несправедливих обмежень.

Ключові слова: офіційне тлумачення, права, свободи й обов'язки людини та громадянина.

Аннотация

Ємчук Л. В. Понятие и принципы официального толкования прав и свобод человека и гражданина. – Статья.

В статье исследованы особенности официального толкования прав и свобод человека и гражданина. Доказывается, что официальное толкование прав и свобод человека и гражданина наряду с другими принципами, присущими официальному толкованию в целом, основывается на принципах автономии, эволюционности и недопущении ограничительного толкования. Эти принципы позволяют: а) защитить конституционно-правовой статус лица от нивелирования законодателем путем конкретизации этих прав законами и подзаконными актами с фактическим сужением содержания и объема соответствующих прав; б) подстраиваться конституционно-правовому статусу лица под новые нужды без изменения его формального закрепления в Конституции Украины; в) обезопасить содержание прав человека от несправедливых ограничений.

Ключевые слова: официальное толкование, права, свободы и обязанности человека и гражданина.

Summary

Yemchuk L. V. The concept and principles of the official interpretation of the rights and freedoms of man and citizen. – Article.

This article explores the features of the official interpretation of rights and freedoms of man and citizen. It is proved that an official interpretation of the rights and freedoms of man and citizen, along with other principles inherent in official interpretation generally, is based on the principles of autonomy, broad interpretation and evolutive approach. These principles allow: a) to protect the constitutional and legal status of persons from being leveled by legislator; b) adapt constitutional and legal status of a person under the new requirements without changing its formal look in the Constitution; c) to secure this rights from being narrowed.

Key words: official interpretation, rights, freedoms and duties of man and citizen.

УДК 340.12:342.4(477)

М. І. Салей

АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ЗМІСТУ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Конституційна аксіологія в сучасній Україні тільки починає свій розвиток як самостійний науковий напрям у системі конституційно-правової науки. Предметом вивчення конституційної аксіології є конституційні цінності. Дослідження категорії конституційні цінності в сучасних умовах конституційних перетворень набувають особливої актуальності й практичної значущості. Категорія конституційні цінності розглядається в конституції та відображається в законодавстві, оскільки йдеться про конституційну, а не про правову цінність. У доктрині консти-